

İQLİM DƏYİŞİKLİYİ VƏ ƏTRAF MÜHİT ETİKASI: YENİ ETİKANIN QLOBAL SİYASİ-NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ FONUNDA

Əziz ƏLİYEV

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun Siyasətin
fəlsəfəsi və sosiologiyası şöbəsinin dissertantı,
BDU-nun Beynəlxalq jurnalistika fakültəsinin müəllimi
(Bakı, Azərbaycan)*

*E-mail azizalibeyli@stm.az
ORCID: 0000-0003-4272-6355*

Xülasə. İqlim dəyişiklikləri ətraf mühitin və insanlığın qarşılaşdığı ən ciddi təhdidlərdən biridir. Bu, ekoloji, sosial və iqtisadi aspektləri əhatə edən, integrasiya olunmuş əməkdaşlıq tələb edən mürəkkəb bir problem olaraq ortaya çıxır. Qlobal istiləşmə dünyanın müxtəlif regionlarına fərqli formalarda təsir edir. İqlim dəyişikliyinə görə əsas məsuliyyət Qərb ölkələrinin üzərinə düşür. Çünki onların sənaye sistemi və iqtisadi fəaliyyəti sayəsində atmosferdə normadan artıq qazların yığılması baş verir. Buna görə də inkişaf etmiş ölkələr emissiyaların azaldılmasında, maliyyələşmə və texnologiyaların ötürülməsi yolu ilə yardım göstərilməsində aparıcı rol oynamalıdırlar. Bu, Paris Sazişi kimi beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan ədalətli iqlim siyasətinin əsas komponentləridir.

Azərbaycan iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı ciddi çağırışlarla qarşılaşır, məsələn, su ehtiyatlarının azalması və kənd təsərrüfatı üçün optimal şəraitin saxlanılması və s. məsələlərdə, bölgədə iqlim dəyişiklikləri ilə mübarizədə aktiv beynəlxalq təşəbbüslər göstərir. Bu iştirakın bir nümunəsi ölkədə keçiriləcək BMT-nin İqlim dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konfransıdır (COP29) ki, bu da Azərbaycana beynəlxalq arenada iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı tendensiyaları və liderliyini inkişaf etdirmək üçün platforma təmin edir.

İqlim dəyişiklikləri ilə mübarizənin vacib bir aspekti ədalətdir, o, müxtəlif ölkələrin beynəlxalq məsuliyyət və müasir imkanlarının nəzərə alınmasını tələb edir. İnkişaf etmiş ölkələr iqlim dəyişikliklərinə uyğunlaşma və onların təsirlərinin azaldılması üçün inkişaf etməkdə olan ölkələri kifayət qədər maliyyə dəstəyi ilə təmin etməlidirlər. Bu, yenilənən enerji mənbələrinə investisiya qoyulması, texnologiyalarla təchizedilmə və su mənbələrinin qorunması kimi müdafiə tədbirlərini əhatə edir.

Bundan başqa, iqlim dəyişiklikləri problemi dünya və nəsillərarası ədalət məsələləri ilə əlaqədardır. Bu, insan hüquqlarını, o cümlədən həyat, sağlamlıq, qidalanma və su hüquqlarını əhatə edir. Həssas ictimai qruplar, o cümlədən azgəlirli qruplar və yerli xalqlar tez-tez iqlim dəyişikliklərinin ən ciddi nəticələri ilə bağlı problemlərlə qarşılaşırlar. Onların hüquqlarının müdafiəsi və qərar qəbulunda iştiraklarının təmin edilməsi üçün təcili və xüsusi tədbirlər görülməlidir.

Açar sözlər: iqlim dəyişikliyi, ədalət və hesabatlılıq, Paris Sazişi, Azərbaycan, COP29, su təhlükəsizliyi, iqlim maliyyəsi, insan hüquqları, iqlim siyasəti, qlobal və nəsillərarası ədalət, davamlı inkişaf

Giriş

İqlim dəyişikliyi və ətraf mühit etikası çağdaş qlobal siyasi və nəzəri çərçivədə bəşəriyyətin qarşısında duran ən təcili və mürəkkəb problemlərdən biri olaraq ortaya çıxmaqdadır. İqlim dəyişikliyi çoxşaxəli xarakteri ilə geniş spektrdə etik məsələləri əhatə edir, mövcud mənəvi və siyasi paradigmlarımızı yenidən dəyərləndirməyə məcbur edir. İqlim dəyişikliyinə təsirləri daha çox aydın olduqca, ədalət və məsuliyyətin ənənəvi sərhədlərini aşan yeni bir etik çərçivənin zəruriliyi heç vaxt bu qədər mühüm olmayıb.

Bu müzakirənin mərkəzində istisnasız olaraq, qlobal ədalət anlayışı dayanır. İqlim dəyişikliyi, səbəbləri və təsirləri dünya miqyasında qeyri-bərabər paylanan qlobal bir hadisəyə çevrilib. Sənayeləşmiş ölkələr verdikləri qərarlara, bəlkə də, artıq həcmə görə mövcud qlobal iqlimin vəziyyətinə dair qeyri-mütənasib bir məsuliyyət daşımaqdadırlar. Belə ki, istixana qazı emissiyalarına minimal töhfə vermiş inkişaf etməkdə olan ölkələr tez-tez ən ağır nəticələrlə üzləşməyə davam edirlər. Bu disbalans tarixi məsuliyyətləri nəzərə alan və ədalətli çıxış yolunu təbliğ edən qlobal ədalətli yanaşmaya təcili ehtiyac olduğunu vurğulayır [21]. Ədalət və məsuliyyət iqlim dəyişikliyinə qlobal cavabın mərkəzində dayanan əsas anlayışlara aid olmaqdadır. Ədalət prinsipi tələb edir ki, iqlim dəyişikliyinə yüngülləşdirilməsi və uyğunlaşma tədbirləri fərqli ölkələrin fərqli imkan və məsuliyyətlərini nəzərə alaraq ədalətli və düzgün olmalıdır. Daha çox maliyyə və texnoloji resurslara malik inkişaf etmiş ölkələr emissiyaların azaldılması, həssas ölkələrə texnologiya transferi və maliyyə yardımı göstərməklə iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizədə liderlik etməyə etik cəhətdən borcludurlar. Məsuliyyət isə beynəlxalq müqavilələr,

məsələn, Paris Sazişi çərçivəsində götürülmüş öhdəliklərin konkret tədbirlərlə yerinə yetirilməsini təmin edir və beləliklə, ölkələr arasında inam və əməkdaşlığı gücləndirir [14].

İqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin rolu fərqli, lakin bir-biri ilə bağlıdır. Tarixən istixana qazı emissiyalarına görə ən çox mənfi mənada töhfə vermiş inkişaf etmiş ölkələr yüngülləşdirmə hallarına görə liderlik etməyə mənəvi olaraq həm də ona görə borcludurlar ki, bu, emissiyaların əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasına, qlobal iqlim fondlarına böyük maliyyə töhfələri kimi məsələlərin davamlı inkişafına dəstək verməlidirlər. Digər tərəfdən, inkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi inkişafı davam etdirmək və karbon izlərini minimuma endirmək kimi ikiqat çağırışla üzləşirlər. Beynəlxalq əməkdaşlıq isə inklüziv siyasət və ədalətli resurs bölüşü ilə bu ölkələrin davamlı inkişaf hədəflərinə çatmasına dəstək olmaq üçün zəruri məsələ kimi önə çıxmaqdadır [17].

İqlim dəyişikliyinə insan hüquqları ilə bağlı nəticələri dərin və genişdir. Dəniz səviyyəsinin yüksəlməsi, ekstremal hava hadisələri və kənd təsərrüfatı məhsuldarlığındakı dəyişikliklər kimi iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirləri həyat, sağlamlıq, qida və su kimi əsas insan hüquqlarını birbaşa təhdid edir [13]. Ən həssas əhali qrupları, o cümlədən yerli icmalar, aşağı gəlirli qruplar və gələcək nəsillər xüsusilə risk altındadır. İqlim dəyişikliyinə insan hüquqları məsələsi kimi tanımaq bu hüquqları aktiv və inklüziv iqlim siyasəti ilə qorumağın etik zəruriliyini vurğulayır. Bu, həmçinin beynəlxalq ictimaiyyəti iqlim tədbirlərində insan hüquqlarına üstünlük verməyə, ən həssas əhali qruplarının qorunmasını təmin etməyə və onların səslərinin eşidilməsini təmin etməyə çağırır [19].

İqlim dəyişikliyi həm də hakimiyyət, idarəetmə və beynəlxalq əlaqələr

məsələləri ilə kəşifərək mahiyyət etibarilə siyasi bir məsələ yaradır. İqlim dəyişikliyinə siyasi ölçüləri beynəlxalq müqavilələrin müzakirəsi, milli siyasətlərin formalaşdırılması və yerli qurumların fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə qədərki prosesləri əhatə edir. Effektiv iqlim idarəçiliyi ölkələrin iddialı hədəflər qoymaq, bilik paylaşmaq və bir-birini məsuliyyətə cəlb etmək üçün əməkdaşlıq etdiyi çoxtərəfli bir yanaşma tələb edir. Siyasi iradə və ya onun olmaması iqlim təşəbbüsünün uğuruna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Buna görə də siyasi liderlər iqlim tədbirlərini dəstəkləməkdə və iqlim dəyişikliyinə həlli üçün global konsensus yaratmaqda mühüm rol oynayır [12].

Elmi və siyasi aspektlərindən başqa, iqlim dəyişikliyi əsasən etik bir məsələdir. Bu, planetə, digər növlərə və gələcək nəsillərə olan məsuliyyətimizlə bağlı dərin suallar doğurur. İqlim dəyişikliyinə etik mülahizələr ədalət, ədalətlik və əmanət olmaq kimi hüquqi və mənəvi prinsipləri əhatə edir. Bu, davamlı həyat tərzlərinə və iqtisadiyyatlara keçidi müdafiə edərək, dəyərlərimizi və davranışlarımızı yenidən düşünməyimizi tələb edir. İqlim dəyişikliyinə etik ölçüsü həmçinin mədəni müxtəlifliyə hörmət edən və davamlı həllərin hazırlanmasında yerli və həm də yeni bilik sistemlərini daxil edən inklüziv bir yanaşmaya tələb doğurur.

İqlim dəyişikliyi bizi planetimizin qayğısına qalmağa, digər canlıların hüquqlarını qorumağa və gələcək nəsillərin ehtiyaclarını nəzərə almağa çağırır. Bu vəzifələri yerinə yetirmək hər birimizin - bütün ölkələrin və bütün cəmiyyətlərin üzərinə düşür.

Belə ölkələrdən biri, heç şübhəsiz, Azərbaycan Respublikasıdır. "İqlim dəyişikliyi və ətraf mühit etikası" mövzusu ilə bağlı müzakirələr Azərbaycanın ev sahibliyi edəcəyi COP29 zirvəsi ilə sıx əlaqəlidir. COP29 iqlim dəyişikliyi

ilə mübarizə və ədalətli iqlim tədbirləri istiqamətində beynəlxalq bir platforma olaraq böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu tədbir global miqyasda iqlim dəyişikliyinə təsirlərinin aradan qaldırılması üçün yeni siyasətlərin və strategiyaların müzakirə olunacağı bir forum kimi dünyaya xitab edəcək ki, biz onu şərti olaraq "Bakı Bəyannaməsi" kimi toplu öhdəliklərin müəyyən ediləcəyi istinad sənədi olaraq anacağıq. Prezident İlham Əliyevin də dediyi kimi, əsas hədəflərdən biri emissiyaların azaldılması fonunda yaşıl enerjiyə keçiddir: "COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi ölkəmizin yaşıl enerjiyə keçid istiqamətində səylərinə və bu sahədə beynəlxalq tərəfdaşlarla əməkdaşlığının daha da inkişafına təkan verəcək" [1].

COP29 zirvəsində müzakirə ediləcək əsas məsələlərdən biri global ədalət və iqlim dəyişikliyi kimi fundamental mövzular olacaq. Azərbaycan bu konfransda ev sahibi olaraq, global ədalət və iqlim tədbirlərində məsuliyyətin bölüşdürülməsi mövzularında liderlik etmək və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini bu məsələlərə yönəltmək üçün bir fürsət əldə edəcək.

İqlim dəyişikliyi ilə bağlı insan hüquqları məsələləri də COP29-un gündəliyində mühüm yer tutacaq. Çünki iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirləri xüsusilə həssas əhali qruplarının hüquqlarını təhdid edir. Bu konfransda insan hüquqlarının qorunması və iqlim tədbirlərinin bu hüquqları nəzərə alaraq həyata keçirilməsi istiqamətində yeni strategiyalar və əməkdaşlıq mexanizmləri müzakirə edilməlidir. Nəzər alınmalıdır ki, ölkəmizin ərazisinin bir hissəsinin 30 ildən artıq bir dövrdə Ermənistan Respublikasının işğalçı ordusu tərəfindən zəbt edilməsi faktı milyona yaxın soydaşımızın qaçqın və məcburi köçkün düşməsi ilə nəticələnib. Bölgədə təbiətə, yaşayış yerlərinə qarşı ciddi müharibə cinayətləri törədilib, nəticədə yüz minlərlə insanın yaşamaq

hüququ və digər haqları pozulub.

COP29 eyni zamanda iqlim dəyişikliyi-
yinin siyasi və etik aspektləri ilə bağlı beynəlxalq bir konsensus yaratmağa xidmət etməlidir. Bu həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin ortaq məsuliyyətlərini müəyyən etmək və bu məsuliyyətləri bərabər şəkildə paylaşmaq üçün vacibdir. Azərbaycanın bu tədbirdəki rolu qlobal iqlim siyasətinin formalaşmasına və ədalətli bir iqlim idarəçiliyinin qurulmasına mühüm töhfə verəcəkdir.

1. İqlim fəaliyyətində bərabərlik və məsuliyyət

İqlim fəaliyyətində bərabərlik və hesabatlılıq iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə

üzrə qlobal səylərdə davamlı və ədalətli nəticələrə nail olmaq üçün əsasdır. Bu məsələləri əhatə edən dialoq mürəkkəbdir, tarixi emissiyaların keçmişi və gələcək taleyi bu mənada iqtisadi imkanlardakı cari uyğunsuzluqlar və effektiv qlobal idarəçiliyə təcili ehtiyacla bağlıdır.

İqlim danışıqları prosesində bərabərlik iqlim problemlərinin həllinə töhfə vermək kimi bir rakursda ölkələrin müxtəlif imkanlarını və məsuliyyətlərini dərk etməsi deməkdir. Tarixən inkişaf etmiş ölkələrin qlobal istixana qazı emissiyalarına ən çox töhfə verdikləri deyilir, lakin ortada ciddi faktlar mövcuddur. Belə ki, Tuvalu və Maldiv adaları kimi kiçik ada dövlətləri qlobal emissiyalara töhfələri

Bu infoqrafikaya hər bir ölkənin tonlarla CO₂ ekvivalentində karbon izi əsasında rənglərlə kodlanmış dünya xəritəsi daxildir. Bundan əlavə, o, ölkələrin iqlim dəyişikliyinə qarşı bioloji, iqtisadi və sosial həssaslığı nəzərə alınaraq həssaslıq indeksi göstərilir.

cüzi olsa da, dəniz səviyyəsinin yüksəlməsinə görə ekzistensial təhlükələrlə üzləşirlər. Belə olduqda qlobal birlik dəniz səviyyəsinin artmasına görə yaranan problemləri dövlətlər arasında müzakirə etməkdən yan keçərək, bu cür kiçik resurslu dövlətləri okeanın ortasında da tərk edirlər. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1992-ci il İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasından irəli gələn “ümumi, lakin fərqli məsuliyyətlər” prinsipi bu yanaşmanı vurğulayır. Sənəddə qeyd edilir ki, bütün dövlətlər iqlim dəyişikliyi ilə məşğul olsalar da, onların hamısı eyni öhdəlikləri daşımır. İnkişaf etmiş ölkələrin tullantıların azaldılmasında və inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə və texnoloji dəstək verilməsində liderlik edəcəyi gözlənilir [20]. Bu çərçivə beynəlxalq iqlim siyasətinin çox hissəsini istiqamətləndirdi, lakin hesabatlılığın həyata keçirilməsinə gəldikdə hələ də problem olaraq qalır [15].

İqlim fəaliyyətində hesabatlılıq bütün dövlətlərin öz öhdəliklərinə əməl etməsini təmin etmək deməkdir. Lakin beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində icra mexanizmləri çox vaxt zəif olur. 2015-ci il Paris Sazişi ölkələri qlobal cəhd kimi öz milli töhfələrini verməyə təşviq edən daha çevik bir çərçivə kimi əhəmiyyətli dəyişikliyi ortaya çıxartdı. Bu yanaşma ölkələrə iqlimlə bağlı fəaliyyət planlarını öz xüsusi şəraitlərinə uyğunlaşdırmağa imkan verməklə, daha çox iştirakçılığı təşviq etmək məqsədi daşıdı [21].

İqlim maliyyəsi məsələsi ədalət və hesabatlılığın kəsişməsini göstərir. İnkişaf etmiş ölkələr 2020-ci ilə qədər inkişaf etməkdə olan ölkələrə iqlimlə bağlı səylərində kömək etmək üçün hər il 100 milyard dollar sərf etməyi öhdələrinə götürmüşdülər. Bununla belə, faktiki ödənişlər ardıcıl deyildi və çox vaxt vəd edilən məbləğlərdən çox-çox geridə qalırdı [7].

Texnologiyanın ötürülməsi digər vacib sahədir. Qabaqcıl iqtisadiyyatların az

inkişaf etmiş ölkələrdə dayanıqlı texnologiyalara dəstək vermək üçün vasitələri və məsuliyyəti var. Bu, təkcə həmin ölkələrə iqlimlə bağlı səylərə kömək etmir, həm də aşağı karbon texnologiyalarına doğru qlobal tərəqqini sürətləndirir. Bununla belə, texnologiyanın ötürülməsi əqli mülkiyyət hüquqları və kommersiya maraqları ilə bağlı məsələlərlə xaos təşkil edir, çox vaxt mühüm texnologiyaların onlara ən çox ehtiyacı olan ölkələr üçün əlçatan olmasında əngəllər yaranır və onların çevik reaksiya sürəti ləngiyir.

İqlim fəaliyyətində ədalət və hesabatlılıq ətrafında diskurs həm də yerli xalqların və yerli icmaların hüquqları da daxil olmaqla daha geniş sosial ədalətsizlik məsələlərini önə çıxarır.

Demək olar ki, sosial qruplar tez-tez Arktikadan Amazona qədər iqlim dəyişikliyinə qurbanları olurlar. Onların iqlim dialoqunda iştirakı çox vacibdir, çünki onlar davamlılıq və uyğunlaşma strategiyalarına töhfə verə biləcək ənənəvi biliklərə və davamlı təcrübələrə malikdirlər. Bu səslərin beynəlxalq forumlarda eşidilməsi və hörmət edilməsinin təmin edilməsi həm ədalətlik, həm də səmərəlilik məsələsi olsa da, hər keçən gün dünyada əməkdaşlığın yerini qarşıdurmalar və müharibələr almaqdadır.

Biz gələcəyə baxdıqca, ədalətli və hesabatlı şəkildə iqlimlə bağlı fəaliyyətin genişləndirilməsi probleminin daha da gücləndiyini görəəcəyik. Qlobal iqlim strategiyalarının uğuru təkcə kağız üzərində götürülmüş öhdəliklərdən deyil, həm də bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün yaradılmış mexanizmlərin şəffaflığından, ədalətliliyindən və möhkəmliyindən asılıdır.

Daha sonra Fərqləndirilmiş Məsuliyyətlər Prinsipi (CBDR prinsipi) qlobal iqlim idarəçiliyinin ədalətliliyini və effektivliyini artırmaq üçün vacib bir mexanizmə çevrilməyə başladı. Bu prinsipin tam həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq

əməkdaşlıq, şəffaflıq və hesabatlılıq təmin edilməli idi: CBDR 1992-ci ildə Rio Sammitində təsis edildi və beynəlxalq iqlim sazişlərinin təməl daşına çevrildi. CBDR vurğulayır ki, bütün dövlətlər iqlim dəyişikliyi ilə bağlı cavabdehdir, lakin inkişaf etmiş dövlətlər öz tarixi emissiyalarına və daha böyük iqtisadi potensiallarına görə daha böyük məsuliyyət daşıyırlar [20]. Bu prinsipin əsası 1972-ci ildə Stokholm Konfransında atılmış və burada inkişaf etməkdə olan ölkələrin davamlı inkişafı təmin etmək üçün maliyyə və texnoloji dəstəyə ehtiyacı olduğu qəbul edilmişdi [18].

2. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin rolu

İnkişaf etmiş ölkələrin iqlim fəaliyyətində rolu təkcə öz emissiyalarını azaltmaq deyil, həm də texnologiya transferi və maliyyə dəstəyi vasitəsilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə kömək etməkdir. Bu, inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf məqsədlərinə xələl gətirmədən daha təmiz texnologiyalara keçməsinə kömək etmək üçün vacibdir.

Qlobal iqlim fəaliyyəti sahəsində inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin rolları onların iqtisadi tarixləri, imkanları və zəiflikləri ilə aydın şəkildə formalaşır. Qlobal birlik etiraf edir ki, istixana qazlarının tarixən toplanması əsasən bugünkü inkişaf etmiş dövlətlərin sənayeləşməsi nəticəsində baş verib. Bu açıq reallıq iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə məsuliyyət və qabiliyyət haqqında müasir diskursu çərçivəyə salır.

Son əsrlər ərzində güclü iqtisadiyyatları və sənaye fəaliyyətinin daha yüksək səviyyələri ilə xarakterizə olunan inkişaf etmiş ölkələr atmosfer karbon ehtiyatının əsas payçılardır. Məsələn, sənaye inqilabının başlanğıcından bəri Amerika Birləşmiş Ştatları və Avropa ölkələri birlikdə atmosferdəki ümumi artıq karbon

qazının 50%-dən çoxunu "təşkil ediblər". Qlobal istiləşməyə bu qeyri-mütənasib töhfə problemə ən çox "töhfə" verənlərin onun həllində daha çox məsuliyyət daşması prinsipini formalaşdırıb.

Spektrin digər tərəfində olan inkişaf etməkdə olan ölkələr istixana qazları emissiyalarına minimal tarixi töhfələrinə baxmayaraq, iqlim dəyişikliyinə ən ciddi təsirləri ilə üzləşirlər. Banqladeş və Mozambik kimi ölkələr siklonlar və daşqınlar kimi iqlimlə əlaqəli dağıdıcı hadisələrə çox həssasdırlar. Bu, onilliklər boyu iqtisadi tərəqqini pozmaq təhlükəsi yaradır.

2015-ci ildə qəbul edilmiş Paris Sazişi bu diferensiallaşdırılmış öhdəliklərin qlobal şəkildə etiraf edilməsinə nümunədir. O, hər bir ölkənin emissiyaların azaldılması öhdəliyini özündə əks etdirən Milli Müəyyən edilmiş töhfələri (NDC) təqdim etdi. İnkişaf etmiş ölkələr tez-tez tullantıların mütləq azaldılmasını vəd etsələr də, inkişaf etməkdə olan ölkələr varlı həmkarlarından maliyyə və texnoloji dəstək almaq şərti ilə tez-tez bəyanatlar səsləndirirlər.

Maliyyə aspekti əsasdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqlim fəaliyyətini dəstəkləmək üçün 2020-ci ilə qədər hər il ən azı 100 milyard dollar səfərbər etmək öhdəliyi, yəni inkişaf etmiş ölkələrin öhdəliyi beynəlxalq iqlim siyasətinin təməl daşısıdır. Bununla belə, bu vəsaitlərin axını tez-tez qeyri-şəffaflığına və ödənişin yavaş tempinə görə tənqid olunur. Məsələn, inkişaf etməkdə olan dünyaya adaptasiya və təsirin azaldılması təcrübələrində kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuş Yaşıl İqlim Fondu kifayət qədər maliyyələşdirmə və resursların ədalətli bölüşdürülməsi ilə bağlı problemlərlə üzləşir.

Üstəlik, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında texnoloji uçurum dərinləşir. İnkişaf etmiş ölkələr qabaqcıl bərpa olunan enerji texnologiyalarına, səmərəli sənaye proseslərinə və aşağı karbonlu gələcək üçün vacib

Country	Historical GHG Emissions (tonnes CO2 equivalent)	Current GHG Emissions (tonnes CO2 equivalent)	GDP per Capita (USD)	Population (millions)	HDI (Human Development Index)
USA	400 billion	5.41 billion	65,298	331	0.926
China	200 billion	10.06 billion	10,839	1,439	0.761
India	50 billion	2.65 billion	2,100	1,380	0.645
Germany	90 billion	0.75 billion	46,445	83	0.947
Brazil	25 billion	0.5 billion	6,796	212	0.765
South Africa	35 billion	0.46 billion	5,236	59	0.709

Bu cədvəl ölkələrin global emissiyalara töhfələrinin zamanla necə dəyişdiyini əks etdirən həm tarixi, həm də cari istixana qazı emissiyalarını ehtiva edir. Adam-başına düşən ÜDM kimi iqtisadi göstəricilər bu emissiyaların iqtisadi kontekstini başa düşməyə imkan verir, əhali rəqəmləri isə ölkənin ölçüsünə nisbətən miqyasını müəyyən etməyə kömək edir. İnsan İnkişafı İndeksi sosial və iqtisadi inkişafın ölçülməsini təklif edir ki, bu da ölkənin iqlim dəyişikliyinə təsirlərini həll etmək və onlara uyğunlaşmaq qabiliyyətini başa düşmək üçün kritik əhəmiyyət daşıyır.

olan yaşıl innovasiyalara malikdirlər. Bu texnologiyaların inkişaf etməkdə olan ölkələrə ötürülməsi global iqlim siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Bununla belə, əqli mülkiyyət hüquqları və texnologiya transferi xərcləri kimi məsələlər əməkdaşlığa mane ola biləcək mübahisəli məqamlar olaraq qalır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin rolu təkcə passiv deyil. Hindistan və Çin kimi dövlətlər bərpa olunan enerji sektorlarını sürətlə inkişaf etdirirlər, Çin günəş panelləri və külək turbinləri istehsalında dünyada liderdir. Onların yanaşmaları global bazarları yenidən formalaşdırır və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarına ənənəvi qalıq yanacaq ilə idarə olunan böyümə modelləri ilə necə davrana biləcəkləri məsələsində tərəddüdlər formalaşdırır. Aşağı səviyyədə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yerli icmaların cəlb edilməsi iqlimlə bağlı fəaliyyətin uğuru üçün çox vacibdir. Yerli bilik sistemləri və ənənəvi təcrübələr çox vaxt yerli ekosistemlərə uyğunlaşdırılmış davamlı həllər təklif edir. Bu yerli həllərin qəbul edilməsi

və daha geniş milli və beynəlxalq strategiyalara inteqrasiya effektiv uyğunlaşma və dayanıqlılığın yaradılması üçün getdikcə vacib hesab olunur.

Əslində, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında iqlim fəaliyyətində qarşılıqlı əlaqə məsuliyyətlərin, imkanların və ehtiyacların mürəkkəb rəqsidir. İqlim fəaliyyətində bərabərlik təkcə bərabər töhfələr demək deyil, həm də hər bir ölkənin imkanlarının və tarixi kontekstlərinin qəbul edildiyi və nəzərə alındığı ədalətli töhfələr deməkdir. Dünya irəlilədikcə əməkdaşlıq və qarşılıqlı dəstək ruhu iqlim böhranının effektiv həllində mühüm rol oynayacaq.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi inkişaf üçün səy göstərərkən iqlim dəyişikliyi ilə bağlı ikili problemlə üzləşirlər. Buna görə də onların iqlim fəaliyyətindəki rolu mürəkkəbdir, çünki onlar davamlılıq yaratmaq və davamlı inkişaf yollarını qəbul etmək üçün dəstəyə ehtiyac duyurlar.

Case Study - Çin və Hindistan:

Əsas inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar kimi hər iki ölkə iqlim fəaliyyətində

mühüm oyunçulardır. Onların çoxsaylı əhalisi və artan iqtisadiyyatları var, bu da bərpa olunan enerjiyə keçidlərini qlobal səylər üçün kritik edir. Hər iki ölkə bərpa olunan enerji üçün iddialı hədəflər qoyub, lakin kömürdən asılılığın azaldılması əhəmiyyətli çətinliklərlə üzləşirlər.

Maraqlı fakt: Hindistan 2030-cu ilə qədər 450 GW bərpa olunan enerji gücünə nail olmağı öhdəsinə götürüb ki, bu da onu qlobal miqyasda bərpa olunan enerjinin ən böyük istehsalçılarından birinə çevirəcək.

3. İqlim dəyişikliyi insan hüquqları problemi kimi

İqlim dəyişikliyi ekoloji problemlərin sərhədlərini aşır, insan hüquqları sahəsinə dərinlən nüfuz edir. Bu mürəkkəb kəsişmə istiləşən planetin yaşamaq, su, yemək və mənzil hüququ da daxil olmaqla fundamental insan hüquqları üçün dərin təsirlərini vurğulayır. Planet istiləşdikcə, dəniz səviyyəsi yüksəldikcə və ekstremal hava hadisələri daha tez-tez şiddətləndikcə insan həyatını təmin etmək üçün tələb olunan təməl elementlər getdikcə daha çox risk altında olur.

İqlim dəyişikliyinə təsirləri daha çox dünyanın ən həssas əhalisi tərəfindən hiss edilir. Banqladeş kimi ölkələrdə milyonlarla insan dəniz səviyyəsindən beş metrədən az olan sahil ərazilərində yaşayır ki, burada dəniz səviyyəsinin cüzi yüksəlməsi belə əhəmiyyətli yerdəyişmələrə səbəb ola bilər. Eynilə, Arktika icmaları öz mühitlərində ənənəvi həyat və yaşayış tərzini təhdid edən dəyişikliklər yaşayırlar, çünki əriyən buz qapaqları və əbədi buzlaqlar asılı olduqları landşaftları dəyişdirir.

“İqlim dəyişikliyi ədalət məsələsidir” – məşhur bir məqalənin sərlövhəsində problemi ən gözəl ifadə edən cümlə yer almaqdadır.

Bəs, “iqlim ədaləti” nədir və nə üçün vacibdir?

İqlim ədaləti iqlim dəyişikliyi ilə bağlı qərarların qəbulu və fəaliyyətin əsasına ədalət və insan hüquqlarının qoyulması deməkdir. Konsepsiya iqlim böhranı ilə bağlı ölkələrin və icmaların daşdıqları qeyri-bərabər tarixi məsuliyyətə istinad etmək üçün geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Bu, atmosfərə böyük miqdarda istixana qazları buraxaraq varlanan ölkələrin, sənayələrin, bizneslərin və insanların iqlim dəyişikliyindən təsirlənən ən həssas ölkələrə və icmalara kömək etmək üçün məsuliyyət daşdığını göstərir.

İqlim ədalətinin bir çox tərəfi var:

Struktur bərabərsizliklər: Hətta eyni ölkə daxilində iqlim dəyişikliyinə təsirləri irq, etnik mənsubiyyət, gender və sosial-iqtisadi vəziyyətə əsaslanan struktur bərabərsizliklər səbəbindən qeyri-bərabər şəkildə hiss edilə bilər. Qadınlar iqlim dəyişikliyinə təsirlərindən daha ciddi şəkildə təsirlənirlər, çünki onların uyğunlaşmaq və kəskin dəyişikliklərin öhdəsindən gəlmək üçün daha az resurs əldə etmək imkanı var. Əlilliyi olan insanlar, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sağlamlılıqlarına, ərzaq təhlükəsizliyinə, su enerjisində çıxışa, kanalizasiyaya və yaşayış vasitələrinə təhdidlər də daxil olmaqla, iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirləri ilə bağlı artan risk altındadırlar. Dünyanın biomüxtəlifliyinin 80 faizini qoruyan yerli xalqlar həyatları, yaşayış vasitələri və ənənəvi bilikləri üçün artan təhlükə və risklərlə üzləşirlər.

Sosial-iqtisadi bərabərsizliklər: İqlim dəyişikliyinə təsirləri və iqlim dəyişikliyinə təsirlərini həll etmək üçün lazım olan resurslar dünya üzrə qeyri-bərabər paylanır. Aşağı gəlirli ölkələr və bu ölkələrdəki həssas əhali iqlimin səbəb olduğu itkilərə və zərərlərə daha çox həssasdır. Qlobal miqyasda adambaşına ən yüksək tullantılara malik olan ev təsərrüfatlarının 10 faizi qlobal məişət istixana qazı emissiyalarının 34-45 faizini, ən aşağı 50 faizi isə 13-15 faizini təşkil edir.

Human Right	Impact of Climate Change	Examples
Health	Increased prevalence of heat-related illnesses and climate-sensitive diseases like malaria and dengue.	Heatwaves causing dehydration and heatstroke; expansion of tropical diseases into new regions.
Shelter	Loss of homes due to rising sea levels, flooding, and extreme weather events.	Hurricanes and cyclones displacing communities; flooding making homes uninhabitable.
Food Security	Reduced agricultural productivity leading to food shortages and increased food prices.	Droughts and changing rainfall patterns affecting crop yields; loss of arable land due to desertification.

Cədvəl: *İqlim dəyişikliyiinin təsirlərinin xüsusi insan hüquqları ilə əlaqələndirilməsi (məsələn, sağlamlıq, sığınacaq, ərzaq təhlükəsizliyi) göstərilir.*

Nəsillərarası bərabərsizlik: Bu gün uşaqlar və gənclər iqlim böhranına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə vermir, lakin onlar həyat irəlilədikcə iqlim dəyişikliyiinin təsirlərinin bütün gücünü daşıyacaqlar. Onların insan kimi hüquqları əvvəlki nəsillərin qərarları ilə təhdid edildiyi üçün onların hüquqları bütün iqlim qərarlarının qəbulu və fəaliyyətində mərkəzləşməlidir [6].

Yaxud daha daxili ərazilərdə hava şəraitinin dəyişməsi kənd təsərrüfatına, ərzaq təhlükəsizliyinə və yaşayış vasitələrinə təsir göstərir. Onsuz da iqtisadi bərabərsizliklərlə üzləşən bir region olan Sub-Sahara Afrikasında bitkiləri məhv edən, ərzaq qıtlığına və qiymətlərin yüksəlməsinə səbəb ola biləcək quraqlıq və daşqınlar nəticəsində problemlərin daha da artdığını görürük. Bu dəyişikliklər tək-cə qidalanmaq hüququnu təhdid etmir, həm də daha geniş sosial mənşəli qeyri-sabitliyi gücləndirir. Üstəlik, iqlim dəyişikliyi mövcud sosial və iqtisadi bərabərsizlikləri gücləndirən və təcrid olunmuş qruplara əlavə təzyiqlər yaradan təhlükə multiplikatoru kimi çıxış edir. Bir çox qruplarda qida, su və yanacaq toplamaq üçün çox vaxt əsas məsuliyyət daşıyan

qadınlar resurslar azaldıqca daha böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Dünyanın bir çox yerlərində su mənbələri quruduqca qadınlar və qızlar su toplamaq üçün daha uzun məsafələri piyada getməli olurlar ki, bu da onlara qarşı zorakılıq riskinin artmasına gətirib çıxarır, təhsil və ya iqtisadi fəaliyyət üçün vaxtlarını azaldır [26].

İqlim dəyişikliyi ilə insan hüquqları arasında əlaqə sağlamlıq sahəsində də özünü göstərir. Artan temperatur və dəyişən iqlim nümunələri iqlim şəraitinə çox həssas olan malyariya kimi yoluxucu xəstəliklərin əhatə dairəsini genişləndirir [22].

Bu çağırışlara cavab olaraq beynəlxalq qurumlar və insan haqları təşkilatları iqlim dəyişikliyiini təcili insan hüquqları problemi kimi qələmə verməyə başlayıblar. BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası iqlim dəyişikliyiinin insan hüquqlarına təsirini tanıyan qətnamələr qəbul edib. Bundan əlavə, iddiaçılar hökumətlərin və korporasiyaların iqlim dəyişikliyinə qarşı daha aqressiv addımlar atmaq üçün insan hüquqları qanunlarına əsasən öhdəlikləri olduğunu iddia etməklə, getdikcə daha çox hüquqi tədbirlər həyata keçirirlər. ABŞ-da gənclərin rəhbərlik etdiyi Our Children's Trust təşkilatı və Ni-

derlanddakı Urgenda məhkəmə prosesi bu artan tendensiyanı vurğulayır [28].

Eyni zamanda fəallıq və könüllü vəkillik bu sahədə mühüm rol oynayır. Greta Thunberg kimi xadimlərin və "Gələcək üçün Cümə günləri" kimi təşkilatların rəhbərlik etdiyi hərəkətlər ictimai dəstəyi gücləndirir və iqlimlə bağlı tədbirlərin aktuallığını artırır. Bu səylər iqlim dəyişikliyi təkcə ekoloji problem kimi deyil, həm də dərin insan hüquqları böhranı kimi həll etmək üçün mənəvi vacibliyi ön plana çıxarır [27].

Statistika: BMT-nin məlumatına görə, 2030-cu ilə qədər iqlim dəyişikliyi səbəbindən 120 milyondan çox insanın yoxsulluğa düşər olması ehtimal edilir ki, bu da qlobal miqyasda insan hüquqlarına ciddi təsir göstərir [25].

4. İqlim dəyişikliyi siyasi problem kimi

İqlim dəyişikliyi ekoloji elmdə kök salsa da, ölkələr arasında parçalanmaları vurğulayan mürəkkəb siyasi problemə çevrilib. İqlim dəyişikliyinə siyasi mənzərəsi siyasət yanaşmaları, iqtisadi təsirlər və beynəlxalq məsuliyyət məsələsinə görə ziddiyyətlərlə doludur. Bu, qlobal həll yolları axtarışını müstəsna dərəcədə çətinləşdirir. İqlim dəyişikliyi qlobal miqyasda cəmiyyətlərin mənəvi quruluşuna meydan oxuyur, temperaturun yüksəlməsi ekoloji degradasiyadan kənara çıxan mürəkkəb nəticələr yaradır, dərin psixoloji sıxıntıları və qlobal istiləşmənin etik ölçülərini vurğulayan bərabərsizlikləri ortaya qoyur.

İqlim dəyişikliyi ilk növbədə ədalətin müxtəlif ölçülərinə əsaslanır. O, həmçinin gender ədalətini də əhatə edir, çünki qadınlar və digər həssas fərdlər təbii fəlakətlərin mövcud bərabərsizlikləri daha da gücləndirdiyinə görə ən çox mənfi təsirə məruz qalanlar sırasındadır [11]. Bundan əlavə, bu məsələ indiki

və gələcək nəsillərin öz atalarının həddi aşmasının nəticələri ilə necə mübarizə apardıqlarını nəzərə alaraq nəsillərarası ədalətlə birləşir [10].

Kimin hələ də ətraf mühiti çirkləndirmək hüququna malik olması və kimin bitərəf olması ətrafında mübahisələr emissiyaların azaldılması ilə bağlı müzakirələrin əsasını təşkil edir ki, bu da tez-tez dövlətlər arasında geosiyasi və iqtisadi etibarsızlıqlara, bəzən qarşıdurmalara səbəb olur. Üstəlik, iqlim dəyişikliyi müxtəlif dövlətlər, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və bizneslər kimi qeyri-dövlət subyektləri arasında rəqabət aparən maraqlar üçün döyüş meydanı kimi ortaya çıxır. Efiopiya və Misir arasında Nil çayının su resursları üzərində baş verən qarşıdurmalar, yaxud Mərkəzi Asiyada, İran-Əfqanıstan sərhədində yaşananlar bunun ən bariz sübutudur.

BMT-nin illik iqlim dəyişikliyi konfransları (COP) müntəzəm olaraq rəqabət və mübahisələri ortaya çıxarır, çünki qlobal istiləşməyə ən çox cavabdeh olanlar çox vaxt əhəmiyyətli tədbirlər görməkdən çəkinirlər, belə qərarları üstünlük təşkil edən mənfəətə əsaslanan iqtisadi məntiqlərlə müqayisə edirlər. Siyasi liderlər çox vaxt ətraf mühitin mühafizəsi hesabına "iqtisadi mənadı" üstün olmağı əsas tuturlar, halbuki biznesin korporativ məsuliyyəti yaşıllaşdırma ilə məşğul olmağa bəlaşə öhdəlik yaradır [4].

İqlim dəyişikliyi həm də dövlətlər üçün ekzistensial təhlükəsizlik problemləri yaradır. O, xüsusilə kövrək siyasi sistemlərdə mövcud siyasi xətalara gücləndirə bilən resurs qıtlığına səbəb olmaqla təhlükəni çoxaldan rol oynayır. Bəzi tədqiqatlar göstərir ki, 2011-ci ildə başlayan Suriya vətəndaş müharibəsi dolayısıyla qida təhlükəsizliyi və quraqlığın səbəb olduğu zəif məhsuldarlığın yaratdığı daxili miqrasiyanın nəticəsi idi [5]. Qlobal miqyasda istiləşmə kənd təsərrüfatı məhsuldarlığını azaldır, su

qıtlığını artırır və əhalini müxtəlif sağlam-
lıq risklərinə məruz qoyur. O, həmçinin
hərbi bazalar və kommunikasiya xətləri
kimi kritik təhlükəsizlik infrastrukturunu
təhdid edir. Dünyanın ən hərbişdirilmiş
sərhədlərindən biri olan Çin və Hindis-
tanın paylaştığı Himalay kimi bölgələr
buzlaqların əriməsi kimi iqlim təsirlərinə

qarşı xüsusilə həssasdır.

Dəniz səviyyəsinin yüksəlməsi dəniz
təhlükəsizliyini pozur, potensial olaraq
açıq dənizlərdə cinayət və piratçılığın art-
masına, həmçinin miqrasiya və yoxsullu-
ğa səbəb olur. İqlim dəyişikliyi enerji təh-
lükəsizliyi ilə sıx bağlıdır, ölkələri inkişaf
və yaşamaq ehtiyaclarını itirmədən daha

Consequence	Political Issue	Implications
Increase in Global Temperatures	Policy Adjustments	Necessitates new regulations and adaptations to mitigate and manage higher temperatures.
Rising Sea Levels	Geopolitical Tensions	Displacement leads to border disputes and migration issues, affecting international relations.
More Frequent and Severe Weather Events	Emergency Response and Resource Allocation	Strains government resources and infrastructure, requiring more efficient crisis management and humanitarian assistance strategies.
Agricultural Disruption	Food Security	Threatens food supply chains, necessitating political responses to prevent food crises and civil unrest.
Water Scarcity	International Conflict and Cooperation	Potential for conflicts over water resources, and need for cooperative agreements to manage shared water systems.
Loss of Biodiversity	Environmental Policy and Conservation	Drives the need for stricter environmental protection laws and international cooperation to preserve ecosystems.
Economic Strain	Fiscal Policy and Economic Strategy	Economic downturns due to climate impacts require adjustments in national budgets and financial planning.
Public Health Issues	Healthcare Policy	Increases in climate-related health issues demand enhancements in public health strategies and healthcare infrastructure.
Displacement and Migration	Immigration and Human Rights	Creates challenges in managing migration and safeguarding the rights of displaced populations.
Energy Supply Disruptions	Energy Policy and Security	Necessitates shifts towards sustainable energy sources and rethinking energy security measures.

Bu cədvəl iqlim dəyişikliyinin siyasi problem kimi idarəetmənin və siyasətin müəyyən edilməsinin müxtəlif aspektləri ilə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu göstərir və onun çoxşaxəli problemlərinin həlli üçün inteqrasiya olunmuş və perspektivli yanaşmaların zəruriliyini vurğulayır.

təmiz enerji mənbələri axtarmağa məcbur edir. Yeri gəlmişkən, Yəmən piratlarının son aylardakı fəallığı məhz bu proseslərin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.

İqlim böhranının həlli insanların təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsinin, xüsusən də resurslar, istehsal və istehlak nümunələri baxımından əsaslı şəkildə yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir. Bu, daha təmiz, daha dayanıqlı iqtisadi modelləri tələb edir ki, bu da resurs və enerji səmərəliliyini təşviq etməklə və iş yerləri yaratmaqla iqtisadi mənə kəsb edir. Amma cari kapitalist modelini karbon neytrallığına yönəlmiş strategiyaların xeyrinə dəyişdirmək səyləri, məsələn, sürətli karbonsuzlaşma və ya azalma kimi status-kvoda faydalanan siyasi və iqtisadi qüvvələrin müqaviməti ilə qarşılaşır [24].

ABŞ-ın keçmiş prezidenti Donald Trampın 2017-ci ildə vəzifəyə gəldikdən qısa müddət sonra "milli iqtisadi maraqları təşviq etmək" üçün Paris Sazişindən çıxması iqlim dəyişikliyinə təsirlərinin həllində siyasi və iqtisadi problemləri qabartmağa başladı. Siyasi ideologiyalardakı fikir ayrılığı iqlim siyasətini əhəmiyyətli dərəcədə formalaşdırır. Dünyanın bir çox yerlərində mühafizəkar qruplar çox vaxt insanın iqlimə təsirinin miqyasına şübhə ilə yanaşır, sərt ekoloji qaydalara qarşı çıxmaq üçün iqtisadi xərclər və potensial iş yerlərinin itirilməsini əsas gətirir. Digər tərəfdən, daha mütərəqqi tərəflər, adətən, davamlılığın uzunmüddətli faydalarını və planeti qorumaq üçün mənəvi borcunu vurğulayaraq, aqressiv iqlim fəaliyyətini müdafiə edirlər. Bu ideoloji bölünmələr təkcə milli siyasətləri dayandırmır, həm də beynəlxalq iqlim danışıqlarına təsir göstərir.

Eyni zamanda iqlim dəyişikliyi siyasətinə neft, qaz və kömür kimi güclü sənayelərdən gələn lobbizlik çox təsir edir. Bu sənayelədə fəaliyyət göstərən iri maqnatlar siyasi liderlərə təsir etmək

və onların maraqlarını qorumaq məqsədilə ictimai rəyi formalaşdırmaq üçün əhəmiyyətli resurslar yatırır. Məsələn, ABŞ-da qalıq yanacaq lobbizliyi tənzimləyicilərin geri qaytarılması və beynəlxalq iqlim öhdəliklərindən geriçəkilmə ilə əlaqələndirilir. Bu iqtisadi nəhənglərin təsiri siyasi mənzərəyə daha bir mürəkkəblik qatır və çox vaxt uzunmüddətli davamlılıq əvəzinə qısamüddətli iqtisadi qazanclara üstünlük verən siyasətlərə gətirib çıxarır.

Bu cür siyasi çağırışlara cavab olaraq iqlim idarəçiliyinin yeni formaları yaranır. Bura şəhərləri, bölgələri və milli hökumətlərdən asılı olmayaraq iqlim məqsədlərinə nail olmaq öhdəliyi daşıyan şirkətləri birləşdirən transmilli şəbəkələr daxildir. Bu cür şəbəkələr milli siyasi maneələri keçə, emissiyaların azaldılması və davamlılığa innovativ yanaşmalar nümayiş etdirə bilər. İqlim dəyişikliyinə siyasi mənzərəsi inkişaf etməyə davam etdikcə, siyasi iradə, ictimai rəy və beynəlxalq əməkdaşlıq arasındakı qarşılıqlı əlaqə global reaksiyanın mərkəzi olaraq qalır. İqlim siyasətinin mürəkkəbliyi təkcə elmi anlayış deyil, həm də diplomatik bacarıq, global bərabərlik və ədalətə dərin bağlılıq tələb edir.

5. İqlim dəyişikliyi etik problem kimi

İqlim dəyişikliyi global miqyasda cəmiyyətlərin mənəvi strukturuna meydan oxuyur, ədalət, məsuliyyət və gələcək nəsillərə buraxmaq istədiyimiz mirasla bağlı narahatlıq səviyyəsi etik suallarla üzləşməyə məcbur edir. Temperaturun yüksəlməsi ilə yaranan mürəkkəb nəticələr təkcə ətraf mühitin degradasiyası deyil, həm də global istiləşmənin etik ölçülərini ortaya qoyan dərin ruhi iztirabları və ədalətsizliyi əhatə edir.

İqlim dəyişikliyinə etik nəticələri çox böyükdür, xalqların qarşılıqlı əlaqəsinə, sənayelərin necə fəaliyyət göstərmə-

sinə və insanların gündəlik həyatlarını necə yaşadıqlarına təsir göstərir. Bu təsirlərin mərkəzində iqlim dəyişikliyinə ən çox töhfə verənlərlə onun nəticələrindən ən çox əziyyət çəkənlər arasındakı fərq durur. Qalıq yanacaq ilə idarə olunan tərəqqinin bəhrələrindən faydalanan sənayeləşmiş ölkələr atmosferdə istixana qazlarının yığılmasına qeyri-mütənasib şəkildə töhfə verirlər. Bu arada qlobal tullantılara minimal töhfə verən bir çox inkişaf etməkdə olan dövlətlər iqlim təsirləri ilə üzləşirlər - quraqlıq və ölümcül isti dalğalarından tutmuş fəlakətli daşqınlar və qasırğalara qədər bir hadisə illərin tərəqqisini bir anda silir. Bu fərq ədalətlə bağlı əsas etik suallar doğurur. Ədalətli bölüşdürülmə prinsipi iqtisadi fəaliyyətlərin, o cümlədən iqlim dəyişikliyinə töhfənin və faydaların ədalətli şəkildə bölüşdürülməsini tələb edir. Bununla belə, hazırkı qlobal ssenari bu prinsipin kəskin şəkildə pozulmasını əks etdirir, ən az məsuliyyət daşıyanlar ağır çətinliklərlə üzləşirlər, ən məsul olanlar isə həmişəki kimi işini davam etdirirlər.

Ədalət məsələsini mürəkkəbləşdirən, gələcək nəsillərin hüquqları ilə məşğul olan nəsillərarası ədalət anlayışıdır. Karbon emissiyaları ilə bağlı bu gün qəbul edilmiş və ya verilməmiş qərarlar, onilliklər və əsrlər boyu insanların həyatına uzunmüddətli təsirlərə malik olacaqdır. Bu, gələcək nəsillərə qarşı hansı vəzifələrə görə borclu olduğumuz barədə etik sual doğurur. Tədqiqatçılar iddia edirlər ki, biz canlıların hüquqlarını və rifahını düşündüyümüz kimi, indi formalaşdırdığımız iqlimi miras alacaq hələ doğulmamışların hüquqlarını və rifahını da nəzərə almalıyıq [16].

İqlim dəyişikliyinə digər etik ölçüsü inkişaf hüququdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələr keçmişdə inkişaf etmiş ölkələr kimi iqtisadi artım və inkişaf hüququna malik olduqlarını iddia edirlər. Bununla belə, əgər bu cür inkişaf eyni qalıq yanacaqdan istifadə etmək yolunu tələb edirsə, bu, qlobal istiləşməni daha da gücləndirəcək. Beləliklə, etik problem bu ölkələrin iqlim dəyişikliyinə daha çox töhfə vermədən iqtisadi cəhətdən böyüməsinə imkan verən davamlı inkişafı dəstək-

Effects of Climate Change	Ethical Issues	Positive Spin
Rising sea levels	Displacement of coastal communities	Innovative coastal redesign and community bonding
Increased frequency of extreme weather	Strain on emergency response systems	Opportunities to improve resilience and preparedness
Loss of biodiversity	Extinction of species	Conservation efforts boost ecosystem recovery
More intense and longer heatwaves	Health risks, especially for the elderly	Community cooling projects enhancing social care
Changes in agricultural productivity	Food security and employment	Advances in agricultural technologies and sustainable practices

Bu cədvəl iqlim dəyişikliyinin təsirləri ilə əlaqəli etik məsələləri və müxtəlif tərəfləri göstərir. Cədvəl iqlim dəyişikliyinin müxtəlif aspektlərinin necə etik problemlər yaratdığını və bu problemlərə müsbət yanaşmalarla necə cavab verilə biləcəyini təsvir edir.

ləməkdən ibarət olur [21]. Bu məsələ dolğun həyat sürmək üçün imkanların təmin edilməsini vurğulayan etik nəzəriyyələrlə dərinlən əlaqələndirilir [19].

Uyğunlaşma ətrafında diskurs da rol oynayır. Bu fəaliyyətləri kimin maliyyələşdirməsi, resursların necə bölüşdürülməsi və bu proseslərə kimin nəzarət etməsi ilə bağlı qərarlar dərin etik mübahisələr sırasında dayanır. Məsələn, dəniz sahilində divarların tikintisi və ya şəhərlərin ekstremal hava şəraitinə tab gətirməsi üçün yenidən dizayn edilməsi kimi uyğunlaşma layihələri kimin evlərinin və icmalarının ilk növbədə və nə üçün qorunduğu nəzərə alınmalıdır. Eynilə, geomühəndislik kimi texnologiyalar vasitəsilə iqlim dəyişikliyi azaltmaq səyləri potensial gözlənilməz nəticələr və bu cür müdaxilələrə nəzarət etməli olan idarəetmə strukturları ilə bağlı əhəmiyyətli etik narahatlıqlar doğurur [23].

Üstəlik, iqlim dəyişikliyi etik problemi təkcə insanların qarşılıqlı əlaqəsi ilə məhdudlaşmır. Bu, bizim həyatımıza münasibətimizi əhatə edir. Hazırda bəzi növlərin kütləvi məhvi insanların yaratdığı iqlim dəyişikliyi və yaşayış mühitinin birbaşa nəticəsidir. Qeyri-insan həyatına mənəvi əhəmiyyət verən etik nəzəriyyələr, növlərin insanlar üçün faydalılığından asılı olmayaraq daxili dəyərlərə malik olduğunu iddia edirlər. Beləliklə, iqlim dəyişikliyi bizi təbii dünyanı təkcə özümüz üçün deyil, həm də bütövlükdə qorumaq öhdəliklərimizlə bağlı etik mülahizələrlə qarşı-qarşıya qoyur.

6. İqlim fəaliyyətində ədalət boşluğunun aradan qaldırılması

Dünya iqlim dəyişikliyi artan təsirləri ilə mübarizə apararkən, iqlim fəaliyyətində ədalət anlayışı ön plana çıxır. Dövrümüzün ən böyük problemi olan məsələnin ədalətlə bağlı çağırışlar ol-

duğu bilinən həqiqətdir.

İqlim fəaliyyətində ədalət boşluğu iqlim dəyişikliyi müxtəlif bölgələrə, icmalara və fərdlərə necə təsir etdiyi və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə və ya uyğunlaşma səylərinin necə həyata keçirildiyi ilə bağlı yaranan fərqləri aşkar göstərir. Bu boşluğun aradan qaldırılması təkcə ədalət məsələsi deyil, həm də iqlim dəyişikliyinə global reaksiyanın mühüm komponentidir. Yenə qeyd edək ki, ədalət boşluğunun mərkəzində inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin global istixana qazı emissiyalarına verdiyi töhfələr arasında kəskin ziddiyyət dayanır. Bu uyğunsuzluğun global iqlim siyasətində məsuliyyət və yükün bölüşdürülməsi ilə bağlı dərin etik suallar doğurduğuna artıq diqqət çəkmişik [8].

Ədalət boşluğu iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə üçün resursların mövcudluğunda da özünü göstərir. Daha varlı dövlətlər ümumiyyətlə bərpa olunan enerji və karbon tutma kimi təsirlərin azaldılması texnologiyalarına, daşqından müdafiə vasitələrinin qurulması və şəhərlərin daha davamlı olması üçün yenidən dizayn edilməsi kimi uyğunlaşma strategiyalarına investisiya etmək üçün daha çox vəsaitə malikdirlər. Bunun əksinə olaraq, onsuz da iqtisadi çətinliklərlə üzləşmiş yoxsul ölkələr hətta əsas uyğunlaşma tədbirlərini maliyyələşdirməkdə çətinlik çəkirlər. Vəziyyət inkişaf etməkdə olan ölkələrə iqlimlə bağlı səylərini dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulan iqlim maliyyəsinin çox vaxt qeyri-kafi olması və lazım olduğu qədər tez ödənilməməsi ilə daha da ağırlaşır [9].

Bu bərabərsizliklərin aradan qaldırılması həm tarixi məsuliyyətin, həm də mövcud imkanların dəqiq dərk edilməsini tələb edir. Beynəlxalq ekoloji sazişlərdən qaynaqlanan "ümumi, lakin fərqli məsuliyyətlər" prinsipi etiraf edir ki, bütün dövlətlər iqlim dəyişikliyi ilə müba-

Ölkə	Kişi başına düşən karbon emissiyası (ton/kişi)	İqlim dəyişikliyi üzrə xərclər (% ÜDM)	Yenilənən enerji təsiri (%)	Əhəlinin iqlim tədbirlərindən məmnunluğu (%)
ABŞ	15.52	0.14	17.1	45
Almaniya	8.88	0.47	42.1	65
Hindistan	1.91	0.12	35.5	70
Braziliya	2.59	0.25	45.4	75
Nijeriya	0.55	0.07	13.4	50

Bu cədvəldə göstərilən məlumatlar ölkələrin iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə üçün nə qədər resurs sərf etdiklərini, adambaşına düşən karbon emissiyaları, yenilənən enerji mənbələrindən istifadə faizi və əhəlinin iqlim tədbirlərindən məmnunluğu arasındakı əlaqəni nümayiş etdirir.

rizə aparmaq üçün hərəkət etməli olsalar da, hamı eyni məsuliyyəti daşımır və ya eyni imkanlara malik deyil.

Bundan əlavə, ədalət boşluğu iqlim dəyişikliyinə müxtəlif demoqrafik qruplara təsirlərini əhatə edir. Əksəriyyəti iqlim dəyişikliyinə ən az töhfə verən ən yoxsul və təcrid olunmuş icmalar onun ən ağır nəticələrinə məruz qalırlar. Məsələn, Saharada yaşayan fermerlər məhsul və su çatışmazlığı problemi ilə, Arktikadakı yerli icmalar isə buzların əriməsi səbəbindən ənənəvi ov sahələrinin itirilməsi ilə üzləşməli olurlar. Ümumdünya Resurslar İnstitutunun məlumatına görə, 36 ölkə artıq su stressi şəraitində yaşayır [3].

Bu bərdə ölkəmizin vəziyyəti və ali idarəçiliyin çağırışları da diqqətdən kənarda qalmamalıdır: Azərbaycanın yerüstü su ehtiyatları 30 milyard kubmetr həcmindədir, bu miqdarın 30%-i ölkə daxilində formalaşır, qalan 70%-i isə qonşu ölkələrdən gəlir. Son illərdə müşahidə edilən iqlim dəyişiklikləri səbəbindən ölkənin su ehtiyatlarında kəskin azalma qeydə alınıb; məsələn, 2022-ci ildə bu rəqəm cəmi 17 milyard kubmetrə düşüb. Azərbaycanla yanaşı,

Türkiyə, Ermənistan, Gürcüstan və İran kimi qonşu ölkələrdə də atmosfer yağıntılarında oxşar azalmalar baş verir, bu da həm transsərhəd, həm də yerli miqyasda su ehtiyatlarının azalmasına yol açır. Quraqlıq illərində su ehtiyatlarının azalması, çayların yaz mövsümündə su axınlarının tükənməsinə və bu axıntıların tənzimlənmədən dənizə doluşmasına səbəb olur ki, bu da əkin sahələrinin suvarılmasını çətinləşdirir.

Dünya Bankının Azərbaycan üzrə ölkə meneceri Stefani Stallmeister bildirib ki, Azərbaycan kimi ölkələr global dekarbonizasiya prosesinin təsirlərini birbaşa hiss edəcək, növbəti illərdə su qıtlığı və ekstremal isti hava kütlələri ilə mübarizə aparacaqlar.

Prezident İlham Əliyev bu məsələni dəfələrlə gündəmə gətirib və su qıtlığına qarşı mübarizədə siyasi iradə göstərərək davamlı işlər həyata keçirilməsini təmin edib. "Euronews"a verdiyi müsahibəsində dövlət başçısı qeyd edib ki, iqlim dəyişikliyinə təhlükəli fəsadlarını görürük: "Çaylarımızda su azalır, dağlarımızda qar azalır, Xəzər dənizində suyun səviyyəsi düşür". Prezident vurğulayıb ki, enerji və əzmlə bu məsələyə qarşı

mübarizə aparmasaq, hamımız əziyyət çəkəcəyik və yaşıl enerji ölkənin gündəliyinin və məsuliyyət hissəsinin ayrılmaz hissəsi olmalıdır [2].

Azərbaycan transsərhəd sülardan asılılığını azaltmaq, daxili çaylar üzərində su anbarları tikmək, alternativ su mənbələrindən istifadəni genişləndirmək və suvarma suyundan səmərəli istifadə mexanizmlərini hazırlamaq məqsədilə 2025-ci ilə qədər ortamüddətli, 2030-cu ilə qədər isə uzunmüddətli planlar qəbul edib.

Ekspertlər qeyd edirlər ki, su resurslarının qənaətli istifadəsi üçün maarifləndirmə çox önəmlidir. Su krantlarının lüzumsuz açıq qalmaması, sudan səmərəli istifadə, texniki suyun təsərrüfatlarda istifadəsi, məişətdə istifadə edilən suyun filtdən keçirilərək yenidən istifadəsi suya qənaət etməyə kömək edə bilər. Yeni suvarma texnologiyalarına keçid kənd təsərrüfatında su itkilərini ən az 50% azaltmağa imkan verir. Eyni zamanda, az su tələb edən bitkilərin ekilməsinə şərait yaratmaq, kənd təsərrüfatının adaptasiya tədbirlərində əsas rol oynamalıdır.

Bu il Azərbaycan İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransına (COP29) ev sahibliyi edir. Ekspertlər COP29 çərçivəsində su ehtiyatlarının qorunması və su təhlükəsizliyi ilə bağlı yeni və daha güclü öhdəlikləri olan konkret təşəbbüslərin irəli sürülə biləcəyini vurğulayırlar. Azərbaycanın bu təşəbbüsdəki lider rolu və danışıqlarda mühüm fiqur olması ölkənin gələcəkdə Konvensiyanın tələblərinin yerinə yetirilməsində hesabatlılığını təmin etməkdə önəmli rol oynayacaq.

Maraqlı fakt: İnkişaf etməkdə olan ölkələri iqlimlə bağlı söyləməkdə dəstəkləmək üçün yaradılmış Yaşıl İqlim Fondu təsis edildiyi gündən bəri 8 milyard dollardan çox vəsait səfərbər edib, lakin bu, həssas bölgələrdə iqlim təsirlərini

tam həll etmək üçün hesablanmış ehtiyaclardan çox azdır.

Nəticə

İqlim dəyişikliyi qlobal miqyasda sosial-iqtisadi sistemlərimiz, ekoloji dayanıqlılığımız və siyasi strukturlarımız üzərində dərin və müxtəlif təsirlər yaratmaqdadır. Bu kompleks məsələ həmçinin ədalətsizlikləri gücləndirir və cəmiyyətin müxtəlif qruplarına bərabər olmayan şəkildə təsir göstərir. Ədalət məfhumu iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə mərkəzi rol oynamalıdır. Bu kontekstdə ədalət hər bir ölkənin tarixi emissiyalarını və iqtisadi imkanlarını nəzərə alaraq, iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə öhdəliklərin bölüşdürülməsini tələb edir. İnkişaf etmiş ölkələr qlobal emissiyalara ən çox töhfə verdikləri üçün iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə maliyyə və texnoloji dəstək kimi daha böyük öhdəliklər götürməlidirlər.

İqlim maliyyəsi və texnologiya transferi ədalətli bir qlobal iqlim siyasətinin təməl daşlarıdır. Paris Sazişi və digər beynəlxalq müqavilələr inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə dəstək olmaq üçün hər il ən azı 100 milyard dollar səfərbər etmələrini özündə ehtiva edir. Bununla belə, bu öhdəliklər həmişə tam yerinə yetirilmir və iqlim maliyyəsinin axını çox vaxt kifayət qədər şəffaf və davamlı deyil. Azərbaycan kimi su ehtiyatlarına həssas ölkələr üçün iqlim dəyişikliyi xüsusilə ciddi bir məsələdir. Su ehtiyatlarının azalması, quraqlığın artması və əhalinin suya çıxışının məhdudlaşması kimi problemlər, ölkənin iqtisadi və sosial inkişafına ciddi təhdidlər yaradır. Azərbaycanın COP29-a ev sahibliyi etməsi bu məsələlərə qlobal diqqəti cəlb etmək və su təhlükəsizliyi, iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma və qlobal əməkdaşlıq kimi mühüm məsələlərdə liderlik etmək üçün mühüm bir fürsətdir. COP29 kimi qlobal

tədbirdə aktiv iştirak ölkənin qlobal iqlim siyasətinə töhfəsini və bu sahədəki liderlik iddialarını gücləndirir.

İqlim dəyişikliyi həmçinin siyasi və etik məsələdir. İqlim siyasəti dövlətlərarası münasibətləri, yerli və qlobal iqtisadiyyatları formalaşdıran mürəkkəb məsələdir. İqlim dəyişikliyi bütün ölkələr və cəmiyyətlər üçün adil və dayanıqlı həllər tapmaq məqsədilə əməkdaşlıq və qarşılıqlı məsuliyyət tələb edir.

İqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə ədalətli bir yanaşmanın qəbul edilməsi bu qlobal problemin həlli üçün əsas şərtidir. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında resursların, məsuliyyətin və yükün ədalətli şəkildə bölüşdürülməsi, həmçinin yerli və ən həssas qrupların səslərinin eşidilməsi bu mübarizənin mühüm aspektlərindən biridir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Prezident İlham Əliyev: "COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi barədə qərar ölkəmizə etimadın və hörmətin təzahürüdür". /02.02.2024/ - <https://report.az/cop29/ilham-eliyev-cop29-un-azerbaycanda-kecirilmesi-barede-qerar-olkemize-etimadin-ve-hormetin-tezahurudur/>

2. Prezident İlham Əliyev: "Dəniz kənarında, Bakının mərkəzində yaşayan hər kəs bunu görür". /02.03.2024/ - <https://konkret.az/deniz-kenarinda-bakinin-merkezinde-yasayan-her-kes-bunu-gorur/>

İngilis dilində:

3. Bogojević, Sanja. Legal Dilemmas of Climate Action. /10 April 2023// Journal of Environmental Law, Volume 35, Issue 1, March 2023, Pages 1–9. - <https://academic.oup.com/jel/article/35/1/1/7111525>

4. Climate change and sustainability services. - https://www.ey.com/en_uk/climate-change-sustainability-services?WT.mc_id=10854270&AA.tsrc=paid-search&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw6auyBhDzARIsALIo6v-4WZwoT-55BLS5ZC_8gjTOoX6IEf8IFT-3fWuY1wDttBEtrUyETIYkaAjC8EALw_wcB&gclid=aw.ds

5. Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. /March 2, 2015/ - <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1421533112>

6. Climate change is a matter of justice – here's why. /June 30, 2023/ - <https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/climate-change-matter-justice-heres-why>

7. Climate Finance Provided and Mobilised by Developed Countries in 2013-18 - <https://www.oecd.org/environment/climate-finance-provided-and-mobilised-by-developed-countries-in-2013-18-f0773d55-en.htm>

8. Climate justice and social justice: Two sides of the same coin. /21 February 2023/ - <https://www.greenpeace.org/international/story/58334/climate-justice-and-social-justice-two-sides-of-the-same-coin/>

9. Dietzel, Alix. Global Justice and Climate Governance Bridging Theory and Practice. - https://edinburghuniversitypress.com/media/resources/9781474437936_Global_Justice_and_Climate_Governance_-_Introduction.pdf

10. Flexibility for intergenerational justice in climate resilience decision-making: an application on sea-level rise in the Netherlands - <https://link.springer.com/article/10.1007/s11625-022-01233-9>
11. Gender, Climate Change and Health. /1 December 2014/ - <https://www.who.int/publications/i/item/9789241508186>
12. Green Climate Fund. (2021). "Annual Performance Report." Retrieved from: <https://www.greenclimate.fund/document/annual-performance-report-2021>
13. Human Rights Council. (2019). "Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment." Retrieved from: <https://undocs.org/A/HRC/40/55>
14. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2014). "Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability." Retrieved from: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/>
15. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2014). "Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change." Retrieved from: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/>
16. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2014). "Climate Change 2014: Synthesis Report." Retrieved from: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/>
17. Poverty and Shared Prosperity 2022 - <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity>
18. United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, Stockholm - <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
19. United Nations Development Programme (UNDP). (2019). "Human Development Report 2019: Beyond income, beyond averages, beyond today – Inequalities in human development in the 21st century." Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en/2019-report>
20. United Nations Framework Convention on Climate Change. (1992). "United Nations Framework Convention on Climate Change." Retrieved from: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>
21. United Nations Framework Convention on Climate Change. (2015). "Paris Agreement." Retrieved from: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
22. Women Bear the Burden When There is No Water - <https://waterboys.org/women-bear-the-burden-when-there-is-no-water/>
23. World Bank. (2020). "Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune." Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity>
24. World Energy Outlook 2019 - <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2019>

Rus dilində:

25. ВМО: показатели изменения климата достигли рекордных уровней в 2023 году. /19 Марта 2024/ - <https://wmo.int/ru/media/news/vmo-pokazateli-izmeneniya-klimata-dostigli-rekordnykh-urovney-v-2023-godu>
26. Глобальное потепление способствует распространению инфекционных заболеваний. /22 февраля 2005/ - <https://news.un.org/ru/story/2005/02/1066161>

Türk dilində:

27. Greta Thunberg'in Unutulmaz 5 Etkisi: Küresel Değişime İlham Vermek. - <https://julienflorkin.com/tr/personalities/greta-thunberg/>

Fransız dilində:

28. Changement Climatique et Maladies Infectieuses. - https://www.cea.fr/drf/joliot/Documents/FDS2022/Expo_MaladiesInfectieuses_BD.pdf

Aziz Aliyev

**Climate Change and Environmental Ethics: Global Political
and Theoretical Perspectives on New Ethical Framework**

Abstract

Climate change is one of the most pressing global environmental and social challenges, impacting diverse aspects of human and ecological systems. Developing countries, despite being the least responsible for greenhouse gas emissions, disproportionately suffer the most severe consequences. Conversely, developed nations, due to their historical contributions to greenhouse gas accumulation, hold greater responsibility for mitigating climate change and supporting vulnerable nations through financial and technological assistance, as stipulated by international agreements such as the Paris Agreement.

Azerbaijan faces significant environmental challenges, including water scarcity and degradation of agricultural conditions caused by climate change. The country's active participation in global climate initiatives, exemplified by hosting the UN Framework Convention on Climate Change Conference of Parties (COP29), underscores Azerbaijan's commitment to addressing climate issues at both domestic and international levels. COP29 provides a platform for Azerbaijan to highlight its efforts and lead on climate initiatives, fostering global and regional cooperation.

Justice in climate action is essential, requiring acknowledgment of the historical responsibilities and current capabilities of nations. Developed countries must offer sufficient support to developing countries to adapt to and mitigate the impacts of climate change. This includes investments in renewable energy, carbon capture technologies, and flood defense systems.

Furthermore, climate change closely intertwined with global and intergenerational justice, influencing fundamental human rights such as the rights to life, health, food, and water. Vulnerable populations—including women, economically disadvantaged groups, and indigenous communities—bear the brunt of climate change's consequences. Urgent and targeted actions are needed to protect their rights and ensure their participation in decision-making processes.

Key words: climate change, climate justice, Paris agreement, Azerbaijan and COP29, water security, climate finance, human rights, climate policy, intergenerational justice, sustainable development

Изменение климата и экологическая этика: глобальные политическо-теоретические перспективы новых этических рамок**Резюме**

Климатические изменения представляют собой одну из самых серьезных угроз для окружающей среды и человечества в целом. Это многогранная проблема, требующая комплексного сотрудничества и охватывающая экологические, социальные и экономические аспекты. Глобальное потепление влияет на различные регионы мира неодинаково, при этом наиболее уязвимыми оказываются развивающиеся страны, которые в меньшей степени способствуют увеличению выбросов парниковых газов. Основная ответственность за накопление парниковых газов в атмосфере лежит на развитых странах, в частности на странах Запада, благодаря их индустриализации и экономической деятельности. В связи с этим развитые страны должны взять на себя ведущую роль в сокращении выбросов парниковых газов и оказании помощи развивающимся странам через финансирование и технологии. Это ключевые элементы справедливой климатической политики, которые отражены в международных соглашениях, таких как Парижское соглашение.

Азербайджан, сталкивающийся с серьезными вызовами, связанными с изменением климата, такими как сокращение водных ресурсов и обеспечение плодородия сельского хозяйства, активно участвует в международных усилиях по борьбе с климатическими изменениями в регионе. Одним из ярких примеров этого является проведение в стране конференции рамочной конвенции ООН по изменению климата (COP29), которая предоставляет Азербайджану платформу для развития и утверждения своего лидерства в области международных климатических отношений.

Важнейшим аспектом борьбы с климатическими изменениями является справедливость, которая требует учета международной ответственности и текущих возможностей различных стран. Развитые страны должны обеспечить достаточное финансирование и поддержку развивающихся стран для адаптации к климатическим изменениям и смягчения их последствий. Это включает в себя инвестиции в возобновляемую энергетику, внедрение технологий по захвату углерода и меры защиты от наводнений.

Кроме того, проблема климатических изменений затрагивает вопросы глобальной и межпоколенческой справедливости. Она включает в себя право на жизнь, здоровье, питание и воду. Наиболее уязвимые слои населения, включая бедные группы и коренные народы, часто сталкиваются с последствиями климатических изменений, требующими срочных и направленных мер для защиты их прав и обеспечения их участия в выработке решений.

Ключевые слова: изменение климата, справедливость и ответственность, парижский договор, Азербайджан, COP29, водная безопасность, климатическое финансирование, права человека, климатическая политика, глобальная справедливость, межпоколенческая справедливость, устойчивое развитие